

IJBEMP

BUSINESS
ECONOMICS
AND
MANAGEMENT
PERSPECTIVES

International Journal of Business, Economics and Management Perspectives

Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi

ISSN: 2458-8997

Yıl: 1, Sayı: 2, Mart 2016, s. 47-63

Dr. Mustafa ARSLAN

Jandarma Genel Komutanlığı, Gülhane Askeri Tıp Fakültesi, arslan_mstf@yahoo.com.

AFGANİSTAN'DA İSTİKRARSIZLIK VE TEMEL SEBEPLERİ¹

¹ Bu çalışma, Dr. Mustafa ARSLAN tarafından Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Başkanlığı'nda Doç.Dr. Yakup ALTAN danışmanlığında tamamlanan "Küreselleşme Bağlamında Organize Suçta Yaşanan Değişim ve Ülke İstikrarına Etkisi: Afganistan ve Kolombiya Örnekleri" konulu doktora tezinden türetilmiştir.

AFGANİSTAN'DA İSTİKRARSIZLIK VE TEMEL SEBEPLERİ

Öz

Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin öncülü olan ve 1747'de Ahmet Şah Durrani tarafından kurulan Afgan İmparatorluğu'ndan günümüze kadar geçen süre boyunca Afganistan'da uzun soluklu istikrar ortamı sağlanamamıştır. Kuzeyden Sovyet Rusya'nın, Güneyden Britanya'nın baskısı altında kalan ülkede uluslaşma ve modernleşme girişimleri başarıya ulaşmamıştır.

Coğrafi yapı, ekonomik sorunlar, yolsuzluk, kaynakların etkin kullanılamaması, çok kültürlü toplumsal yapı, eğitim sisteminin yetersiz altyapısı, adalet sisteminin işlememesi gibi istikrarsızlığa neden olan etkenlere ilave olarak, ülkede istikrarın önündeki en önemli engel uyuşturucu ekonomisidir. Pakistan ve İran'la birlikte literatürde Altın Hilal içinde sayılan ülkede afyon ekonomisi 1989'da SSCB işgali sonrasında artarak devam etmiştir. Başlangıçta mücahit gruplar tarafından SSCB'ye karşı verilen mücadelenin finansmanını sağlaması nedeniyle Batı tarafından hoş görülen uyuşturucu ekonomisi, iç savaş döneminde grupların birbirleri ile mücadelelerinin de finans kaynağı olmuştur.

Afganistan'da kökleri derinlerde olan siyasi ve ekonomik istikrarsızlık terör yapılanmalarını ve organize suç gruplarını cezp etmiştir. Bugün karmaşık ilişkiler ağıyla örülmüş politik yapı nedeniyle ülkede yaşanan güvenlik sorunları bölge ülkelerini tehdit etmekte ve küresel güvenlik sorunlarına yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, İstikrarsızlık, Uyuşturucu Ekonomisi, Organize Suç, Yolsuzluk

UNSTABILITY IN AFGHANISTAN AND ITS MAIN REASONS

Abstract

Since Afghan Empire Period, the precessor of the Islamic Republic of Afghanistan, which was founded by Ahmad Shah Durrani in 1747, long- period stability has not been installed in Afghanistan. Because of the pressure of Soviet Russia from north and Britain Empire from south, modernism and nation-building attempts have not been succeeded.

I addition to the reasons that cause unstability in Afghanistan like geographical structure, economic problems, corruption, ineffective using of sources, multi-culturel social structure, insufficient infrastructure of education sytem, uselessness of justice system, the main obstacle against stability is drug economy. As being involved in Golden Crescent with Pakistan and Iran, the opium economy has been expanded since Soviet invasion in 1989. The drug economy which was tolerated by West because of funding mujahid groups struggling against SSCB, also funded the armed groups during the civil war period.

The deep-rooted politic and economic unstabilities in Afghanistan has been attracted terrorist organizations and organized crime syndicates. Recently, because of the political structure that is spinned by complicated relations, the security problems arised in Afghanistan have been threaded the countries in the region and caused global security problems.

Key Words: Afghanistan, Unstability, Drug Economy, Organized Crime, Corruption

1. GİRİŞ

Afganistan'da kronikleşen istikrarsızlığın arkasında iç içe geçmiş ve birbirini tetikleyen, aralarında sebep-sonuç ilişkisi olan tarihi, toplumsal, ekonomik, jeopolitik, demografik ve siyasî pek çok neden vardır. Araştırmacılara göre ülkenin güçlü, merkezi ve bütünleşmiş bir devlet oluşumunu engelleyen faktörler coğrafi şartlar, etnik ayrılıklar, dini ve mezhepsel farklılıklar, kabileye dayalı toplumsal yapı biçiminde sıralanmıştır (Shahrani, 1997: 24). "Fund for Peace" tarafından hazırlanan raporda 177 ülke içerisinde 170. sırada yer bulan ülkeyi bu noktaya getiren sebepler merkezi hükümetin meşruiyet krizi, kamu kurumlarının yetersiz kalması, yolsuzluklar, uyuşturucu trafiği, süregelen etnik çatışmalar, sınır sorunları, hükümetin halk desteğinden yoksun olması ve ayrılıkçı gruplardan kaynaklanan şiddet biçiminde sıralanmıştır (Va'zquez del Pino, 2011: 188). Buzan ve Waever'e göre (Buzan ve Waever, 2009: 253) Afganistan; hiçbir komşu devletin üzerinde hâkimiyet kurmasının mümkün olmadığı coğrafi ve demografik yapısı, güvenlik şartlarını tek başına iyileştirme olanağına sahip olmaması ve kom-

şu devletlerin farklı güvenlik endişeleri taşımaları gibi nedenlerle istikrarsızlığın yaşandığı bir ülkedir (Shroder, 2007: 95).

Sovyetlerin ülkeyi terk etmesi sonrasında baş gösteren ekonomik yıkım, kontrol dışı kalan silâhların yasadışı piyasaya düşmesi, uyuşturucu ekonomisi nedeniyle içinden çıkılmaz hal almıştır. Çeyrek asırlık savaş, bir nesli eğitim ve zanaat edinme olanaklarından mahrum etmiştir. Ailelerini ve evlerini kaybeden vasıfsız bu nesil, daha sonra çıkacak iç savaşta savaş ağaları ve etnik grupların silâhlı insan kaynağı olmuştur. Ülke radikal grupların üreme alanı haline gelmiştir (Wardak, 2004: 322). İç savaş ortamında harap olan ülkede, Taliban'la kısmen de olsa kazanılan istikrar, ABD işgaliyle sekteye uğramış, Taliban rejiminin 2001'de yıkılması sonrasında ülkede yoksulluk, uyuşturucu ticareti ve güvenlik önemli sorunlar olarak belirmiştir. Bonn Konferansı sonrasında beklenen iyileşme ve istikrar gerçekleşmemiştir (Mutanoğlu, 2006: 56, 61). Günümüzde ise Afganistan'da 17 eyalette güvenlik, 5 eyalette altyapı, 4 eyalette eğitim, 3 eyalette işsizlik, 3 eyalette ulaşım, 2 eyalette tarım ve 1 eyalette yönetim birinci öncelikli sorunlar olarak tespit edilmiştir. Güney ve güneydoğu eyaletlerinde güvenlik öncelikli sorundur (ANDS: 23).

2. İSTİKRAR

Arapça bir kelime olan istikrar, Batı literatüründe “stability” kelimesi ile karşılık bulmaktadır. Türk Dil Kurumu'na göre kavramını genel anlamı, “*Aynı kararda, biçimde sürme, kararlılık, stabilizasyon*”, ekonomik anlamı ise “*Ödemeler dengesinde, istihdamda düzen, stabilizasyon*” şeklindedir (TDK, 05.10.2014). İstikrar konusunda çalışmanın kapsamı ekonomik ve siyasi yönüyle sınırlı tutulmuştur.

Ekonomik istikrar, kamu harcamalarının türü ve seyri, gelirlerin ekonomiye katkısının etkinlik düzeyini ve kalkınma hedeflerine uyum düzeyini gösterir (Ceyhun, 1979: 55). Ekonominin mevcut durumunun sürdürülmesi, denge şartlarının oluşturulması, dönemsel dalgalanmalardan kaynaklı olumsuzlukların engellenmesi veya etkisinin düşürülmesi olarak tanımlanabilir (Eker vd., 1994: 82).

Siyasî istikrar ise dar anlamda; iç savaşın, başarılı veya başarısız olduğunu bakılmaksızın askeri müdahalelerin, diktatörlükten demokrasiye geçiş gibi anayasal değişikliklerin sık sık yaşanmadığı, yurtiçi terör eylemlerinin, yolsuzlukların ve kamulaştırmaların olmadığı siyasî yapı olarak tanımlanabilir (Posner, 1997: 344). Hurwitz siyasî istikrara yönelik beş genel kabul gören görüş olduğunu belirtmektedir. Bunlar şiddetin olmaması, hükümette devamlılık, meşru anayasal rejimin varlığı, yapısal değişkenliğin olmaması ve çok yönlü sosyal bağların varlığıdır (Hurwitz, 1973: 449).

Kısaca istikrarın yaşanmadığı ortamı ifade eden istikrarsızlık kavramı, ekonomik anlamda arz ile talep, yatırımla harcama, gelirle gider arasında dengelerin olmadığı ortamı ifade eder (Çelebi, 1993: 3). Ekonomik istikrarsızlık döviz kaybı, dış ticaret dengesinde bozukluk, arz talep dengesizliğinden kaynaklı fiyat istikrarsızlığı ve yetersiz istihdam düzeyini kapsar. Ekonomik istikrarsızlığın temel nedenleri; kamu açıkları, cari işlemler açığı ve tasarruf açıklarının artışı olarak sıralanabilir (Arıcan, 2002: 15).

Siyasî istikrarsızlıkta toplumsal hareketler veya askeri müdahalelerle devletin yasama ve yürütme organlarında yaşanan kesintileri ifade eder. Yanlış ekonomi politikaları özellikle gelişmekte olan ülkelerde, var olan siyasî krizlerin de etkisiyle ciddi siyasî istikrarsızlıklara neden olabilir (Arıcan, 2002: 15). Alesina vd. ne göre siyasî istikrarsızlık, devletin en üst düzey karar verme mercisinin faaliyetlerinde yasal ve yasadışı yollardan etkide bulunma eğilimidir (Alesina vd., 1996: s. 2). Ekonomik büyüme bağlamında siyasî istikrar ele alındığında kastedilen hususlar; hukuk düzeni, güçlü bireyler (kastedilen monarşik veya otokratik yönetimin başındakilerdir) yerine güçlü devlet kurumları, hesap veren ve etkili kamu bürokrasisi, düşük yolsuzluk seviyesi ve yatırımları teşvik eden yatırımcı çevresidir (Shepherd, 31.03.2014, s. 9).

3. AFGANİSTAN'DA İSTİKRARSIZLIĞIN NEDENLERİ

Yıllardan beri istikrara kavuşamayan ülkede istikrar önünde duran bir takım yapısal ve işlevsel nedenler bulunmaktadır. Coğrafi yapı, etnik köken sayısındaki fazlalık ve uyuşturucu ekonomisi diğer istikrarsızlık nedenlerini de tetikleyen hususlardır.

3.1. Coğrafi Yapı ve Ulaşım Olanaklarının Yetersizliği

Ülkenin ortasında, batı-doğu istikametinde uzanan ve kuzeyi ile güneyi arasında bir set oluşturmuş sıradağların olduğu görülür. Hindukuş dağları kuzey eyaletlerini ülkenin geriye kalan kısmından ayırmaktadır. Ülkenin güneyini ve Kabil'i kuzeye bağlayan Salang Geçidi, Pakistan sınırındaki Hayber Geçidi, Kabil'in doğusundaki Lataband Geçidi ve Tang-e Gharu geçitleri ile ulaşım sağlanmaktadır. Bu geçitlerin dışında alternatif yol inşasını Afganistan ulusal olanaklarıyla karşılayamaz (Gen.Kur.Bşk., 2006: 2, 6).

Nüfus, kaynağını bu dağlardan alan vadi aralarındaki ovalarda öbekler halinde dağılmıştır. Güney plâtosunda nehir yatakları dışında tarıma elverişli arazi yoktur ve nüfus seyrek (Gen.Kur.Bşk., 2006: 2). Bu öbekler yüksek dağlar ve yaşamın olmadığı çöllerle birbirinden izole edilmiş vaziyettedir. Toplumun dağılık biçimde birbirinden yalıtılmış bölgelerde küçük yerleşkeler halinde yaşaması sebebiyle zaten kıt olan ekonomik imkânlarla elektrik, içme suyu, doğalgaz gibi temel hizmetlerin halka ulaştırılması olanaksızdır. Coğrafi yapı ve sert iklim şartları eğitimin de kırsalla yayılmasını engellemiş, eğitim zenginlerin bir uğraşı haline gelmiş, lâik düşünce topluma yayılmamıştır (Akkurt, 2005: 40).

Arazi şartları ve ekonomik nedenlerle ülkede karayolu ulaşımı gelişmemiştir. Ülkenin madenlerini rafinerilere ulaştırmak için karayolu ve demiryolu ağına ihtiyacı vardır ancak bunların yapımında dış yardıma bağımlıdır. Petrol ve doğalgaz boru hatlarının yapımında da benzer sorunlar vardır (Shroder, 1981: 48). Mevcut karayolları da uzun yıllar süren bağımsızlık mücadelesi ve iç savaş nedeniyle tahrip olmuştur (Akkurt, 2005: 56). İnsan ve ticaret mallarının hareketi bu yollarda ulaşımın güvenli bir şekilde ve beşeri ve fizikî herhangi bir nedenle kapanmamasına bağlıdır (Gen.Kur.Bşk., 2006: 8).

Ekonomisi tarıma dayalı olan ülkede tarım ürünleri üretildikleri bölgede tüketildiği için ticarete dayalı bir sosyal kaynaşma olanağı yoktur (Gibbs, 1986: 38). Ülkedeki iç savaşlar ve ulaşım olanaksızlıkları nedeniyle yer altı kaynakları tam olarak işlenememektedir (Akkurt, 2005: 24). Ülkede akarsulardan sadece Amuderya üzerinde 96 km deniz taşımacılığı yapılmaktadır (Gen.Kur.Bşk., 2006: 4). Diğer akarsular taşıma alanında dikkate değer bir ticarî taşıma imkânına sahip değildir.

Afganistan-Pakistan sınırının kuzeybatısında kalan toprakların verimsizliği ve bölgenin az gelişmiş olması nedeniyle uyuşturucu dışında geçim kaynağı yoktur. Bu bölgede yoksulluk oranı yüksektir ve bölgenin Afganistan, Pakistan ya da uluslararası kuvvetler tarafından denetiminin olanaksız olması nedeniyle Taliban ve El Kaide güçleri için güvenli cennettir (Karacasulu, 2011: 44). Terör ve ayrılıkçı hareketlerin de ulaşım olanaklarının ve ekonominin zayıf olduğu bölgelerde yoğunluk gösterdiği görülmektedir. Amerikalı general ve diplomatlar, eski general yeni Büyükelçi Karl Eikenberry'nin "ulaşım yollarının bittiği yerde Taliban'ın başladığı" yönündeki fikrini desteklemektedirler (Collins, 2011: 6). Ülkenin dışarıyla tek bağlantısı Kabil Hamid Karzai Havalimanı'ndan sağlanmaktadır. Ülke içi havayolu taşımacılığı uluslar arası standartların oldukça altındadır.

3.2. Ekonomik Sorunlar

Afganistan'da yaşanan istikrarsız ortamın temel nedenlerinden birisi de ülkede kronikleşmiş hal alan ekonomik sorunlardır. Zayıf ekonomi nedeniyle ülkede merkezi yönetim ülkenin her bölgesinde varlığını hissettirememekte, devletin boş bıraktığı alanlar ise yerel güçler ve yasadışı gruplarca zaman kaybetmeksizin doldurulmaktadır. Devlet bu yerel yapılar nedeniyle vergi gelirinden yoksun kalmakta, yer altı kaynaklarını güven içinde işletmemekte, ulaşım yollarının güvenliğini sağlayamamakta, yabancı yatırımları ülkeye yatırım yapmaktan kaçınmaktadır.

Sovyet işgalinden kalma birkaç ufak çaplı fabrika dışında bir sanayisi olmayan ülkede tarım ekonomisi özellikleri görülmektedir. Ülke yer altı kaynakları bakımından zengin olmasına rağmen bunları kullanabilecek niteliklere sahip değildir. Uzun yıllar süren savaş altyapıyı tahrip etmiş, eğitilmiş insanlar ülkeden kaçmış, milyonlarca insan evini, toprağını terk etmiş, eğitim ve sağlık hizmetleri yetersiz kalmış, tarım sektörü kuraklık nedeniyle can çekişir olmuştur (Jones, 2008: 13). Ülkede zaten kısıtlı olan tarıma elverişli arazilerin bir kısmında Sovyet işgali ve iç savaş sırasında mayınlama yapıldığı için tarım yapılamamaktadır. Ülkede, yarım hektardan az sulanabilir arazisi olan bir çiftçi sadece

tarım yoluyla ailesini geçindiremez ancak çiftçilerin % 65'i bu durumdadır. Tarım halen ilkel yöntemlerle yapılmaktadır ve tarım işçilerinin % 70'ini kadınlar oluşturmaktadır. Ekonomik temeli tarım dayalı olan Afganistan'ın geliştirilmesinde başı çeken sektör tarım olmalıdır (Qureshi, 2002: 6). Ülkede gıda ihtiyacı asgari düzeyde karşılanabildiği için, gıda kaynaklarına dayalı itilaflar ciddi boyutlara ulaşabilmektedir. Özellikle düşük gelir grubunda gıda fiyatları alım gücünün üzerindedir (Weinbaum, 1980: 12).

Yıllardır süren iç savaş ve istikrarsızlık yerli ve yabancı yatırımcıları ülkeye yatırım yapma hususunda isteksizleştirmektedir. Ülkeye yapılan dış yardımlar da hedefine ulaşmamaktadır. Nakit olarak gelen yardımların ülkede bir yatırıma veya yönetim kademesinde bir iyileşmeye neden olması gerekirken beklenen gerçekleşmemiştir. Güvenliği sağlama maksatlı yapılan askeri yardımlarsa, arazi sahipliği ve üretim temelli elit yapısını, bu askeri yardımlara dayanan askeri temelli elit yapısına dönüştürmüştür (Sidky, 2007: 861). 2004 tarihinde gerçekleştirilen "Uluslararası Afganistan Konferansı"nda 8,3 milyar dolar, 2006 Londra Konferansı'nda 10,4 milyar dolar yardım yapılan Afganistan bu yardımlara rağmen 2007 yılında 178 ülke içerisinde 174'üncü sırada yer alarak Sahara-altı Afrika ülkelerinin bile gerisine düşmüştür (IOM, 2008: 22).

Ülke, gelir kaynağı bakımından fakir olmasının yanında zaten düşük olan gelirin eşit dağıtılmamasının yarattığı sorunlara da sahiptir. En zengin % 25'lik kesim, kaynakların % 39'unu tüketirken en yoksul % 25'lik kesim ise sadece % 9'unu tüketmektedir (MDG, 2010: 22). Batılı ülkelerde emekten elde edilen artı değer yatırım alanına aktararak ekonomiye bir canlılık kazandırdığı, üretimi ve ihracatı artırıp işsizliği azalttığı halde Afganistan'da bu artı değer yurt dışı hesaplara aktarılmakta, yurtdışında taşınmaz mallara yatırılmakta veya silâhlanmaya harcanmaktadır.

Koalisyon güçlerinin müdahalesi sonrasında gerek güvenliğin sağlanması ve gerekse yardımlar nedeniyle ülke ekonomisinde az da olsa bir iyileşme görülmektedir. Piyasa merkezli yasal ve ticari altyapı tesis edilmiş, 2002'ye kıyasla elektrik üretimi ikiye katlanmış, 12000 km karayolu inşa edilmiş, Kâbil Havaalanı genişletilmiş ve iyileştirilmiş, özel havayollarının uçuşu başlamıştır (ANDS: 3). Ülkede karayollarının durumu iyileştirilmiştir. Üç hava alanından uçuş yapılmaktadır.

Politika ve güvenlik alanlarında birtakım zorluklar olmasına rağmen, makroekonomik değerlerde iyileşme görülmektedir. 2009–2010 döneminde ülke % 22,5'lük tarihi büyüme kaydetmiş, tarım sektöründe büyüme oranı, düzenli yağışların da yardımıyla, % 53 olmuştur. Buğday üretimi ikiye katlanmış, kamu hizmetleri, finans ve ulaştırma hizmetlerinin liderliğinde hizmet sektöründe de büyüme görülmüştür. Maden işletmeciliği son iki yılda % 30 büyüme kaydetmiştir. Aynı dönemde, bir önceki yıla oranla % 53'lük hazine geliri artışıyla, finansal performansta iyileşme görülmüş, bütçe % 16 büyümüştür. Vergi gelirlerinde % 68, gümrük gelirlerinde % 48'lik artış görülürken kamu harcamalarında % 10'lük düşüş görülmüştür (MDG, 2010: 16, 17).

Ülkede yasadışı ekonomi, bilinen boyutuyla en az yasal ekonomi kadar büyüktür. Ülkenin en önemli ihracat kalemini afyon sakızı oluşturmaktadır. Haşhaş tarımı çiftçiler yanında bunun işleme ve kaçakçılığını yapan silâhlı gruplara da finansal kaynak sağlamaktadır. Ülkede yaşanan istikrarsızlığın günümüzdeki kaynağı da önemli ölçüde savaş ağalarıdır. Savaş ağaları ekonomik gücü ellerinde tuttukları için siyasî güç sahibidirler. Kuraklık ve savaşın etkisiyle yıkıma uğramış ülkede birkaç endüstri kolu ayakta kalabilmiştir.

3.3. Yolsuzluklar

Yolsuzluk işlem maliyetlerini artırmak suretiyle ekonomik büyümeyi yavaşlatır. Tahmin edilebilirliği azaltır, belirsizliği artırır. Bu sorun, yabancı sermayeye muhtaç ekonomilerde, yatırımcıların cesaretini kırarak, ciddi sorunlar yaratır. Geniş ölçülü düzenlemeler, bürokrasi ve kırmızı hatlar rant kollama için ortam yaratır (Foreman, 2007: 143).

Hükümetin hesap verebilirliğinin altını boşaltan, devlete olan güveni yıkan, devlet kurumlarının meşruiyetini yok eden yolsuzluk, Afganistan'ın büyümekte olan problemidir. Dünya Bankası kaynaklarına göre Afganistan yolsuzlukla mücadele etme kapasitesi bakımından 212 ülke arasında sonuncudur. Yasadışı silâhlı gruplar ülkenin birçok yerinde yerel demokratik kurumlarla iç içe girmiştir. Bu

gruplardan bazılarının polis ve yerel bürokratlarla yakın ilişkilerinin olması yolsuzlukları cesaretlendiren bir husustur (ANDS: 6, 146). Yerel mafya ve militanlar polisin de dâhil olduğu devlet kurumlarının üstesinden gelmektedirler. Profesyonel ve her kesime eşit mesafede durması gereken polis, yönetici elitlerin çıkarlarının koruyucusu durumundadır (Ghufran, "2008: 157).

Ülkeye istikrarın gelebilmesi için uyuşturucu ticareti ve yolsuzluklara kucak açan yerel liderler ve savaş ağalarının devre dışı bırakılmaları gerekirken, Karzai'nin bu kesimi arkasına alması uyuşturucu ve yolsuzlukla mücadeleyi olanaksızlaştırırken ülke boyutunda güvenliği tehdit etmektedir (Uslubaş, 2010: 195). Müdahale sonrasında ABD'nin Afganistan'ı yeniden teşkil etmek yerine, buradaki savaş ağalarını kilit mevkilere getirerek terörle mücadelede kullanma taraftarı olması Afgan toplumunda barış konusunda hayal kırıklığı yaratmıştır. Savaş ağalarına verilen bu destek ülkede ulusal birlik kurumlarının oluşumu ve istikrar önündeki en büyük engeldir (Wardak, 2004: 322).

Araştırmacılar yolsuzluk, uyuşturucu trafiği ve artan kanunsuzlukları Afganistan'ın uzun dönem istikrarı için tehdit görmektedirler (Ghufran, 2008: 157). Yolsuzluğun yoğun olduğu devlet kurumları Afgan Ulusal Meclisi, yargı teşkilâtı, eğitim bakanlığı ve polis teşkilâtıdır. Ülkede her alanda hukukî ve idarî mevzuatta görülen eksiklikler keyfi muamele doğurmaktadır. Grafik-2'de ülkede yolsuzluğa bulaşmış kurumların başında yargı kurumları gelmektedir. Ülkede görülen yaygın kaçakçılık nedeniyle gümrük memurları ve polisler; mülteci konumuna düşen kişilerin tekrar yurtlarına döndüklerinde karşı karşıya kaldıkları arazi anlaşmazlıklarını çözmede başvurdukları kurum olması hasebiyle kadastro görevlileri rüşvete muhatap kalmaktadır

3.4. İç Güvenliğin Sağlanamaması

Afganistan'da güvenliğin tesis edilememesi istikrarsızlığın temel nedenidir. Ekonomik büyümenin sürükleyici unsurları olan yatırım ve üretim ancak güvenli bir çevrede gerçekleşebilir. Merkezi yönetim, yurt genelinde kontrolü tamamen ele alacak ekonomik ve siyasî güce sahip değildir. İnsanî gelişim göstergelerinin çoğuna göre ülkede yönetim zayıftır ve pek çok karşıt grup tarafından hedef alınmaktadır. Ülkenin yarısına yakını bu isyancı grupların kontrolündedir (UNODC, 2010: 30). Ülkede sermayeyi elinde bulunduran çevrelerin dar bir bölümü, güvenlik şartlarının olmaması ve ülkenin geleceğinden umutlu olmamaları nedeniyle ülkeye yatırım yapmaya soğuk bakmaktadırlar. Yabancı yatırımcılar ise benzer nedenlerle yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar. Ülkenin yerli sermaye sahiplerinin geniş bir kesimi eski savaş ağaları, toprak zenginleri gibi sermayelerini baskı, ganimet, uyuşturucu ticareti ve yağmayla elde eden kesim olup bu kişiler iş olanağı yaratacak alanlardan ziyade uyuşturucu ticareti, kaçakçılık gibi yasadışı alanlarda faaliyete devam etmektedirler. Bu kişilerin üst düzey siyasetçi ve bürokratlarla bağlantıları da vardır.

Yasa dışı silâh, patlayıcı, mühimmat, roket ve hatta füzelerin ülkeye Pakistan üzerinden rahatlıkla sokulabilmesi, Pakistan'da ise bu tür askeri malzemelerin yasa dışı piyasada rahatlıkla ve düşük fiyata satın alınabilmesi bir diğer güvenlik sorunudur. Sovyet savaşında Pakistan aracılığıyla mücahitlere verilen silâhlar, bugün yasa dışı piyasalarda satılmaktadır ve savaş ağaları ve ayrılıkçı gruplar tarafından kullanılmaktadır. Örneğin, Stinger füzeleri SSCB işgali sonrasında ABD'nin de hedef aldığı birçok eylemde ve iç çatışmada kullanılmıştır (Phythian, 2000: 6,7).

Afganistan'daki önemli sorunlardan birisi de kendi kontrollerinde silâhlı güçleri olan savaş ağalarıdır. Bu durum merkezi hükümetin otoritesini sarsmasının yanında savaş ağaları arasında çatışmalara ve dolayısıyla güvenlik ve istikrarın ortadan kalkmasına neden olmaktadır (Akkurt, 2005: 258). Bu gruplar finansını uyuşturucu ekimi ve ticaretinden elde eden, devlet yöneticileri ile bağlantıları olan ve gerektiğinde güvenlik güçleri ile çatışmaktan çekinmeyen gruplardır. Bölgelerinden geçen araçlardan haraç almakta, malları yağmalamakta, yatırımcıları haraç vermeye zorlayarak yatırım maliyetlerini artırmaktadırlar. Örneğin Türkmen doğal gazının Afganistan üzerinden Pakistan'ın Karaçi Limanına ulaşması projesinin mahsurlarından birisi, boru hattı boyunca hâkimiyet kurmuş olan yerel ağaların pay talep etmeleri ve muhtemel yeni çatışmalardır (Kinzer, 2004: 214, 215).

Bir diğer güvenlik zafiyeti de eski Taliban üyeleri ve savaş ağalarının ulusal ve yerel yönetimlerde ve emniyet birimlerinde görev almalarıdır. Bu kişilerin her dönem aktif olarak yönetim kademesinde yer aldıkları görülmektedir. Taliban'la bağımlı kesen eski üyeler polislik, memurluk gibi görevlere getirilmektedirler (DIS, 2012: 32).

3.5. Su ve Diğer Yer Altı Kaynaklarının Etkin Kullanılmaması

Afganistan su ve yer altı kaynakları bakımından zengin bir ülke olmasına rağmen su kaynakları gerektiği ölçüde etkin kullanılmamaktadır. Ülke yerüstü su kaynakları bakımından İran ve diğer Orta Asya ülkelerine kıyasla daha iyi seviyededir ve düşük maliyetle sulama tarımı yapılabilir (World Bank Group, 2005: 11). Ülkede var olan tarımsal sulama altyapısı SSCB müdahalesi esnasında tahrip olmuştur. Sulama sisteminin yeniden inşası ve yeni kanallar yapılması mali kaynak gerektirmektedir. Su yönetimi ülke içi ve bölgesel çatışmalara da neden olmaktadır. Yerel çatışmaların yaklaşık yarısının sebebini, doğal kaynakların paylaşımı oluşturmaktadır. Üzerinde rekabet olan doğal kaynaklarda ilk iki sırayı arazi ve su almaktadır. Doğal kaynakların ihracat geliri temelli istismarı çerçevesinde ortaya çıkan çatışmalar, yaygın yolsuzluğu da beraberinde getirmektedir. Suyun kontrol altında tutulmaması baharda sellere sebep olup arazi ve evleri silip süpürürken yazın ise kuraklığa neden olmaktadır (Sexton, 2012: 7- 12).

Doğalgaz, petrol, demir, bakır, krom, tuz, kurşun, sülfür, çinko ve değerli taşlar en önemli doğal zenginliklerdir (Mutanoğlu, 2006: 21). Afganistan'ın gelişmesi sahip olduğu doğal kaynakların işletmesine bağlıdır. 1978'de Taraki yönetiminin ilk icraatı, kaynakları işletmeye teşebbüs etmek olmuş, Sovyetler bu vurguya şüpheyle yaklaşmış ve bir oldu-bittiyle bunu engellemiştir. Ülkenin yeniden inşası için tasarlanan bölgesel ve uluslararası stratejiler kömür, doğal gaz, demir cevheri, bakır cevheri ve diğer minerallerin, değerli taşların boru hattı ve mümkünse demiryolu inşası yoluyla naklini öngörmektedir (Shroder, 2007: 39, 92).

3.6. Etnik Köken Sayısındaki Fazlalık

Afganistan; beşi çoğunlukta olan toplam yirmi dört farklı etnik kökenden insanın yaşadığı bir ülkedir. Nüfus oranı; % 42 Peştun, % 27 Tacik, % 11 Türk, % 9 Hazara ve % 11 diğerleri şeklinde dağılmıştır. Ülke nüfusunun % 99'u Müslüman olup % 80'i Sünnî, % 19'u Şii'dir (Mutanoğlu, 2006: 17). Tacikler'in % 1'lik kısmı Şii'dir ve bu kesim Şii Hazaralarla yakın ilişki içindedir. Ülkede Şii'lerle Sünnîler arasında bir gerilim vardır. Hazaraların 1994'te Şah Mesud tarafından, 1997'de ise Taliban tarafından katledilmeleri, Hazaraların 1997'de Taliban mensuplarını katletmesi, Taliban'ın Özbekleri katletmesi ülkedeki etnik ve dini gruplar arasında onulmaz yaralar açmış, ülkenin ulusal ve dinsel dokusunu tahrip etmiştir (Raşid, 2007: 114).

Farklı etnik kökene mensup insanlar birbirleriyle kaynaşmış değildir. Karşılıklı kültür aktarımı ve ekonomik ilişki yoktur. Örneğin başkent Kabil'de her etnik kökenden insan yaşamakla birlikte, etnik grupların belirli bölgelerde toplu olarak yaşadıkları ve birbirleriyle kaynaşmadıkları görülmektedir. Bunun temel nedeni, her an bir iç savaş ve saldırı beklentisi içinde olan bireylerin, mensubu oldukları etnik köken içinde güven içinde olacakları tecrübesi ve düşüncesidir.

Afganistan'da farklı dini, mezhepsel ve etnik kökenden grupların bulunması nedeniyle her grubun siyasî talepleri farklı olmaktadır. Müceddidi, Geylani ve Nabi geleneksel değerlerle İslâm'ın sentezi bir yönetimi savunurken, Hikmetyar ve Halis tamamen İslâm kurallarına göre işleyen bir İslâm emirliği talep etmektedir. Rabbani ve Seyyaf Vahabi ekolünü savunmakta, Şii Hazaralar ise İran Devrimi'nin model alınmasında ısrarcı olmaktadır. Özbek ve Türkmenlerin temsilcisi Dostum ise lâik bir düzende ısrar etmektedir (Uslubaş, 2010: 122). Afganistan'da savaş ağaları, ülkenin derin yerel çatlaklarla tanımlanabilecek siyasî yapısı içerisinde merkezi hükümet politikalarını destekleyebilecek güçler olmaları nedeniyle, merkezi hükümet açısından vazgeçilemezlerdir ve onları ortadan kaldırmak değil onlarla işbirliği yapma politikası güdülmektedir (Rubin ve Oppel, 2010). Bu grupların savundukları tezlerin birbirlerine olan uzaklığı ve geçen yıllarda yaşananlar, Afganistan'ın bir bütünlüğe kavuşmasının zor olduğunu göstermektedir. Ülkedeki etnik köken sayısındaki bu fazlalık dışarıdan gelebilecek müdahale ve kışkırtmalara uygun ortam yaratmaktadır.

3.7. Eğitim Sistemindeki Yetersizlikler ve Yetişmiş İnsan Gücü Açığı

Coğrafi şartlar nedeniyle dağınık biçimde yerleşen ve bu yerleşim birimleri arasında ulaşım olanakları yetersiz olan ülkede, devlet, eğitim olanaklarını tüm vatandaşlara sunacak güçte değildir. Yıllardır yaşanan savaş, ülkenin sosyal dokusunu tahrip etmiş, insanların öncelikli ihtiyacı güvenlik olmuştur. Eğitim çalışmaları 1950'lerde modernleşme hareketleri ile başlamış, 1931- 78 arasında eği-

timde mollaların etkisi görülmüştür (Gibbs, 1986: 48). Mollaların verdiği eğitim, pozitif bilimlerden ziyade geleneksel dini eğitimidir. Okul sayısı yeterli olmayıp özellikle kırsalda tarikat medreselerinin etkin olduğu görülmektedir (Akkurt, 2005: 36).

1979–89 arası dönemde Sovyet Savaşı nedeniyle ülkede okullar zarar görmüş, insanlar mülteci durumuna düşmüş ve öğrenci sayısı azalmıştır. Bu dönemde sosyalist yönetim özellikle kuzeyli çocukları ailelerinden alarak SSCB'nin değişik okullarında ideolojik eğitime tabi tutmuştur. Bugün ülkede varlık gösteren az sayıdaki sosyal demokrat aydın, eğitime tabi tutulan bu gençlerdir. 1996'da Taliban kontrolü ele geçirene kadar ki dönemde eğitim alanında küçük çaplı kıpırdanmalar görülse de Taliban'la birlikte okullar kapatılmış, bayan öğretmenlere görevden el çektirilmiş, kız çocuklarının okula gitmesi yasaklanmıştır. 1999'da yapılan bir araştırma, nüfusun yaklaşık % 36'sının okuma yazma bildiğini göstermiştir (Mutanoğlu, 2006: 22,23). 2001 müdahalesi sonrasında eğitim alanında ciddi iyileşme görülmüştür. 2001'de 1 milyon olan öğrenci sayısı 2007'de 5,7 milyona çıkmıştır (ANDS: 2). 15 yaş ve üzeri nüfusun %28,1'i okuma yazma bilirken, bu nüfus içindeki kadınların %12,6'sı, erkeklerin ise % 43,1'i okuma yazma bilmektedir.

Ülkede öğretim olanakları yetersizdir. Toplumun eğitim düzeyi, ulusal ve uluslararası yayınları takip ederek bilinçlenebilecek seviyede değildir. Kulaktan duyma haberler ve bilgiler kolaylıkla yayılmakta ve toplumu galeyana getirmektedir. Başka ülkelerde basılan yayınlar Afganistan'da yayımlansa bile Afganistan'da az kişi bunları okuyarak faydalanabilir. Geçmişteki ilişkileri Afganları, kendi ülkeleri hakkında başkalarının daha fazla bilgi sahibi olması durumuyla karşı karşıya getirmiştir (Shroder, 1981: 47).

Eğitim olanaklarının yetersizliğinden kaynaklanan en önemli sorun, nitelikli iş gücü ve yetişmiş insan sermayesinden mahrumiyettir. Sovyet savaşı, iç savaş ve darbe yönetimleriyle halkın eğitimli kesimi ya ortadan kaldırılmış ya da ülkeyi terk etmek durumunda kalmıştır. Yapılan araştırmaya göre göç eden erkek sayısı kadın sayısından fazladır. Erkek göçmenlerin $\frac{3}{4}$ 'ü çalışma yaşındaki bireylerdir ve bunların % 86'sı kırsal kesimdedir. Göç edenlerin % 78'i orta ve kuzey bölgelerdendir (Afghanistan Mortality Survey, 2011: 29). Bu bölgelerde yaşayan kesim diğer bölgelere kıyasla daha eğitimli ve aydındır. 1978 Komünist darbesinde Kâbil Üniversitesi'nden 36 öğretim üyesi idam edilmiş, 260'ı ise ülkeyi terk etmiştir. 1980'li yıllarda 800 ilkokul ve 300 ortaokulun % 80'i kullanılamaz hale gelmiştir (Mutanoğlu, 2006: 22,23). Ülkede yaşanan şiddet ve terör olaylarının mağdurları etnik köken fark etmeksizin eğitimli bayanlar, akademisyenler, diğer uzmanlar, gazeteciler ile eski devlet memurları olmuştur (Amnesty International, 1995: 4). 1980'lerin sonlarında ayda ortalama 250–300 eğitimli Afgan vatandaşı "Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği"ne iltica talebiyle başvurmuştur (Shroder, 1981: 57). Sovyet savaşı ve sonrasında yaşanan iç çatışmalar nedeniyle beyin takımı ülke dışına kaçmayı tercih eden Afganistan'da en basit işler bile yapılamaz olmuştur (Uslubaş, 2010: 138). Taliban yönetimindeki kurum ve kuruluşların başına herhangi bir teknik bilgisi olmayan, ülkenin inşasını bölgelerindeki nakliye ve kaçakçılık pazarıyla yek tutan molla tüccarlar getirilmiştir (Raşid, 2007: 175). 1994'te Taliban'ın Kandahar'ı ele geçirmesi sonrasında Pakistan tüm birimlerini harekete geçirerek altyapı ve iyileştirme çalışmalarına girişmiş ve Taliban'a olan halk desteğinin artmasını sağlamıştır (Uslubaş, 2010: 138).

3.8. Sosyo-Kültürel Yapı ve Toplumsal Değerler

Geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına henüz geçememiş olan Afganistan'da kabilelerin yerel normları ile merkezi yönetimin normları örtüşmemektedir (Thoumi, 2009: 119). Geleneksel toplumların değer yargıları toprak, coğrafya ve iklimle şekillenirken, modern toplumlarındaki endüstriyel örgütlenmedeki farklılıklarla şekillenmektedir (Huntington, 2013: 91). Gelenekselden lâik-akılcılığa geçişle geleneksel tarım toplumundan modern endüstriyel topluma geçiş arasında paralel bağlantı vardır. Geleneksel toplumlar dine vurgu yapar, otoriteye saygı duyarlar ve kutsallık atfederler, uluslarıyla gururlanırlar. Toplumlar lâik ve akılcı olduğunda bu değer yargıları da değişir (Inglehart ve Welzel, 2009: 40). Modern toplumlarda partiler din, etnik köken, sınıf ve sosyal statü ile bağlantılıyken geleneksel toplumlarda yerel seçkinlerin tercihlerinden ibarettir (Powell, 1990: 165). Geleneksel kimlikleri gasp edilen ancak küresel ekonomik sisteme entegre edilmeyen, yolsuzluk ve sosyal adaletsizlikler içinde hayal kırıklığı yaşayan insanlar, ümmetçilik anlayışına sıkı sıkıya bağlanmıştır. Yaşadıkları kötü hatıraların sebebi olarak gördükleri inançsızları İslâm ülkelerinden uzaklaştırmak için

önerilerine bir alternatif olarak çıkan Taliban ve El Kaide'ye bağlanmışlardır (Sidky, 2007: 877).

Afganistan'da toplumu bir pota içinde eritecek ulusal ordu gibi bir kurum, bilinçlendirecek bir eğitim sistemi ve insanları birbiriyle ilişki kurmaya sevk edecek bir ticaret ve sanayi altyapısı yoktur. 1978-79'da ulusal çatı yapısının çözülmesiyle birlikte, kırsal toplumda, geleneksel akraba yapısının yanında dini gruplar ve ulusal direnç partileri ortaya çıkmıştır (Rubin, 1989: 153). Toplumun özü, yerel örgütlenmeye dayalıdır. Temel hükümet fonksiyonları yerel birimlerdedir. Yerel otoriteler demokratik yollardan oluşmadıkları halde halkın temsilcisi konumundadırlar ve yeniden yapılanma sürecinin kritik kaynağıdır (Thier ve Chopra, 2002: 896).

Ülkede kentleşme kısmen sağlandığı için kent yaşamının getirdiği siyasî kültür oluşmamıştır. Siyasî partiler bir ideolojiden çok etnik köken ve dine hitap ettikleri için, rekabete dayalı bir iyileşme sağlayamamakta ve toplum üzerinde bilinç oluşturmamaktadırlar. Taşralı Afganlar aşırı tutucudurlar ve genellikle dışarıdan gelen fikirlere direnç gösterirler. Direncin kaynağı eğitimsizlik, modern gelişmelerden yalıtılmış olma, çatışma ortamında kendi başına ayakta kalmış olma, güvensizlik, şüpheye yaklaşma ve yolsuzluktur (Corruption: 29.10.2014). Ülkede etnik gruplar güven içinde yaşayabilmek için silâhli grupların birinin himayesine girmek zorundadır (Simonsen, 2004: 718). Himayesine girdikleri grup da genellikle mensubu olduğu etnik kökenden olan savaş ağasıdır. Bu savaş ağaları aynı zamanda yerel elitlerdir.

Yerel elitler Afgan toplumunun ihtiyaçları, gelenekleri ve değerlerine bağlı olma eğilimindedirler. Toplumun ihtiyaçlarını belirleme ve karşılamada bu gruplar hayatî rol oynamaktadır (Va'zquez del Pino, 2011: 192). Diller, kabileler ve dini ve mezhepsel farklılıklarından müteşekkil bu yapı, dış güçleri bu yerel liderlerle ittifaklar kurmaya telkin etmekte, onlara merkezi yönetime karşı ayak direme cesareti vermektedir. Ülkede barışın sağlanması için prensipte ve pratikte iç güç odakları, komşu devletler ve büyük güçlerin kabullendiği bir anlaşma zemini oluşturulmalıdır (Barber, 2009: 9, 10). Ancak bu politika izlenirken denge gözetilmesi de önemlidir. Taliban ve paralelindeki gruplarla yapılan mücadelede, ABD'nin uyuşturucu kaçakçılığı gibi organize suç faaliyetlerinin aktörlerinden olan eski savaş ağaları ile ittifak oluşturma politikası merkezi hükümeti zayıflatmaktadır. Savaş ağaları buldukları bölgelerin yöneticisi gibi görülmekte, bu durum bölgesel ve yerel devlet yöneticilerinin otoritelerini sarsmaktadır. Toplum, savaş ağalarını kendi güvenliği için tehdit görmektedir (Jones, 2008: 26).

Dünya üzerinde gerçekleşen sol devrimci hareketlerin tamamı köylü ayaklanmasına dayanırken, Afganistan'da köylüler karşı-devrimci rol oynamışlar, eğitim, toprak reformu, cinsiyet eşitliği gibi devrimsel düzenlemeleri reddetmişlerdir. 1978'de Afganistan Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin müdahalesiyle başlayan devrimci hareket, köylülerin silâhli direnişiyle karşılaşmış ve direnişin üstesinden ancak Sovyet desteği ile gelebilmiştir (Gibbs, 1986: 36).

Sanayi devrimi öncesinin feodal toplumunda aynı milliyetten gelen insanlar arasındaki sınırlar katıdır ve devrim sonrasında kırdan kente gelen bireyler iş olanaklarını ancak eğitim almakla elde edebilmiştir. Bu durum onları aşiret, tarikat gibi eski geleneksel değerlerini terk etmeye yönlendirmiş, toplum ortak bir dil ve kültür potasında erimiştir (Fukuyama, 1999: 341). Böylece etnik bilinç zayıflayarak bir ulus kültürü doğmuştur. Ulus kültürü, ekonomik büyümeyle uyumlu hareket eder. Buna ilâve olarak, çevredeki yetenekli bireyleri de çekim alanına alarak ulusal güce katkı sağlar (Brzezinski, 2014: 18). Batılı ülkelerdeki bu gelişmeler Afganistan'da görülmemektedir. Ülkede kent merkezleri Batı'da olduğu gibi bir kültür merkezi değildir. Sisteme eleştiri yöneltten bireylerin savunabilecekleri alternatif bir ideoloji yoktur. Sol düşünce filizlenmeden budanmıştır. Toplumun tüm kesimlerinin çıkarları doğrultusunda arkasına sığındıkları tek yapı dindir. Eğitim olanakları tüm vatandaşların erişimine sunulamamaktadır. Her şeyden önce eğitim alanında cinsiyet ayrımı dikkat çekmektedir. Toplumda kadın daima ikincil plândadır ve karar verme süreçlerine dâhil edilmez (IOM, 2008: 23). 2010 yılı rakamlarına göre, 25 yaş ve üzeri erkeklerin % 17'si, kadınların ise % 6'sı herhangi bir resmi eğitim olanağına sahiptir. Diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Afganistan'da da eşitsizlikler milyonlarca çocuğun eğitim olanaklarına sahip olmasını engellemektedir. Okul çağındaki çocukların % 50'si sınıf ortamını hiç görmemiştir. 4 milyon yetişkin erkekle 5,5 milyon yetişkin kadın okuma yazma bilmemektedir. "Okula Geri Dön" kampanyası neticesinde 2002'de 1 milyon olan öğrenci sayısı 2010'a gelindiğinde yaklaşık 7 milyona ulaşmıştır (MDG, 2010: 24-27). Eğitim olanağına sahip olma-

yan bireylerin sınıf atlayarak bir orta sınıf oluşturması mümkün değildir. Afgan hükümeti, yönetsel kapasiteyi, insan kaynağının niteliğini yükseltmek, yargı kurumunu iyileştirmek ve özel sektör gelişimini teşvik etmek niyetindedir. Eğitimli ve refah içinde yaşayan bireyler, aşırılık yanlısı grupların etkisine girmez (ANDS: 53). Vatandaşların kentin acımasız ortamında ayakta kalmasını sağlayacak sığınak, kendi etnik kökeninden olanlardır. Bu durum toplumun farklı kesimlerinin kent merkezlerinde kaynaşmasını önlemektedir.

Bu yapı merkezi yönetimin otoritesini sarsıyor gibi görünse de siyasî ve ekonomik kriz dönemlerinde devreye girmektedir. Devletin yönetim gücünün yetersiz kaldığı veya devlet otoritesinin tamamen yıkıldığı dönemlerde enformel sivil toplum veya yerel yönetim mekanizmaları devreye girerek boşluğu doldurmakta ve bazı devlet fonksiyonlarını yerine getirmeye devam etmektedirler. Merkezi hükümet yıkıldığında bile, geleneksel yapı nedeniyle köy seviyesinde kanunsuz, düzensiz bir ortam kesinlikle görülmemiştir (Coyne ve Pellillo, 2012: 45). Afganistan'ın İngiliz ve Rus işgallerine rağmen ayakta kalabilmesi bu güçlü geleneğe dayanır.

Afganistan'da toplumsal yapı küçük çiftçi, esnaf ve memurlardan oluşan geniş halk yığınları; daha varlıklı çiftçi, orta seviye memur ve ordu mensuplarından oluşan orta sınıf; boy beyleri, toprak ağaları, üst düzey ordu mensupları ve din adamlarından oluşan üst sınıftan oluşur (Akkurt, 2005: 29). Geleneksel yapısında var olan köy mollaları ve onların bir alt basamağında yer alan Mevleviler köyde insanlara dini bilgiler verirken kesinlikle devlet işlerine müdahil olmayı düşünmezler, devlet işlerinin modern mekteplilerin işi olduğunu düşünürlerdi (Oğuz, 2001: 228). Afganistan'da toplumsal kanı ve kıvanç kaynağı yenilmez olduklarına olan inançlarıdır. Bu düşünceye göre Afganistan'ı istilâ edebilecek güç yoktur. Sovyet istilâsını püskürten güç bu inançtan kaynaklanmaktadır (Hüseyin vd., 1982: 106). Afganistan dağlık yapısı ve tarihsel süreçte edindiği kültür nedeniyle İngiltere ve SSCB gibi büyük güçlerin bile hâkimiyet kurmadığı bir ülkedir (Savran, 2001: 199). Bu ülkede, ülke içinden bir grubun da öne çıkıp ülkenin kontrolünü ele geçirmesi olanaksız görünmektedir. Başlangıçta, Sovyet işgaline karşı ilân edilen cihadın mücahit grupları ortak düşman etrafında birleştirmesi ve Afgan geleneğinde var olan “kanın kanla temizlenmesi” geleneği Rusların Afganistan'da yaşadıkları mağlûbiyetin temel nedenlerini oluşturmuştur.

3.9. Uyuşturucu Ekonomisi

1970'lere kadar Afganistan, uluslararası uyuşturucu piyasasında önemli bir aktör değildi. Her ne kadar geleneksel olarak yüzyıllardır afyon yetiştiriliyor olsa da bu hiçbir zaman ülkenin geneline yayılmamış ve yerel ve uluslararası problemler yaratacak konuma gelmemiştir (Thoumi, 2007: 127). 1972'de İran, Pakistan ve Türkiye tarafından haşhaş tarımını önlemeye dönük düzenlemeler ekim alanlarını Afganistan'a kaydırmıştır. 1979'da SSCB'nin ülkeyi işgaliyle devlet otoritesinin etkisiz kaldığı ortamda mücahit gruplar, savaş ağaları, dini ve siyasî gruplar afyon üretimine yönelmişler, giderleri için ihtiyaç duydukları finansı uyuşturucudan sağlamışlardır (UNODC, 2010: 28).

Sovyetlerin yıkılmasından sonra ise Avrupa ve eski Sovyet cumhuriyetlerinde eroine duyulan talep Afganistan'ı haşhaş üretimi için cazibe merkezi haline getirmiştir (Ceccarelli, 2007: 27). Afyonun kontrol altına alınmasını zorlaştırdıkları gerekçesiyle, Afganistan ve Burma diplomatik yalıtımla karşılaşmış, dünya ekonomisinden dışlanmış ve afyon ekonomisine bağımlı hale gelmişlerdir (Mccoy, 2000: 210). Afyon ekonomisi, Afgan çiftçisinin uzun ekonomik depresyon sürecinde hayatta kalma mücadelesinin bir ürünüdür (Chouvy ve Laniel, 2007: 136). Sovyetlere karşı verilen savaş Afganistan'da kırsal üretim ve istihdam sektörünü olumsuz etkilemiş, parasal ve finansal sistemi çökertmiş, eğitim sistemini ortadan kaldırmıştır. Toplumunu haşhaş üretimine yönlendiren nedenler savaşı finanse etme ve çöken finans sisteminde geri ödemenin afyon sakızı üzerinden yapılmasıdır. Kuru afyon hacmine oranla az yer kaplayan ve değerli olan, stoklanabilen, istendiğinde paraya çevrilebilen bir değer halini almıştır (Thoumi, 2007: 129). Raf ömrünün uzun olması nedeniyle afyon yatırım aracı vazifesi görmektedir. Yıllardır süregelen ekonomik ve siyasî kriz ortamında çiftçileri krizin etkisinden kurtarmıştır (Chouvy ve Laniel, 2007: 134, 136). Afgan ekonomisinde uyuşturucu üretimine getirilecek bir engelleme, tarım sektöründe işsizlik ve istikrarsızlık yaratmak suretiyle sosyal çalkantıları körükleyecektir (Widener vd., 2013: 598). Uyuşturucu ekonomisi ülkede Gayri Safi Milli Hasılanın % 50'sini oluşturmaktadır ve her seviyede kamu görevlisinin yolsuzluğa bulaştırılmasında pay sahibidir. Kabilesel savaş ağaları ekim alanlarının korumasını yapmakta, silâh ve personel masraflarını buradan karşı-

lamaktadırlar. Yoksul çiftçilere arazi karşılığında ekim zorunluluğu getirilmekte, ailelerini geçimi için gerekli kredi sağlanmaktadır (Afganistan Opium: 29.10.2014).

Afyon ekonomisindeki büyüme, güvenlik tehditleri ve etnik gerilim halen devam etmektedir ve özellikle uyuşturucu ekonomisi istikrarlı büyüme için öncelikli tehdittir. Uyuşturucuya dayalı çıkar ilişkileri ekonomiyi şekillendirmektedir. Uyuşturucu gerek ülkede gerekse bölgede istikrara uzanan adımları engellemektedir (MDG, 2010: 18). Taliban'ın sahip olduğu 100 milyon dolarlık savaş ekonomisinin 20 milyon dolarının haşhaş ekiminden elde edildiği bilinmektedir (Soyyer, 2002: 140). Afyon ekonomisi ülkede yolsuzluk katsayısını artırmaktadır. Hamid Karzai'nin de dahil olduğu çoğu kimse afyon ekonomisinden kaynaklı asıl tehdit Taliban direnişinin güçlenmesi, uluslararası güvenliğe zarar vermesi ve Afganistan'da yolsuzlukları artırması noktasındadır (Chouvy ve Laniel, 2007: 136). Uyuşturucu ekonomisi, yolsuzluk yaratmak suretiyle Afganistan'da ekonomik altyapının ve fonksiyonel demokrasinin gelişmesine dönük girişimlerin altını boşaltmaktadır. Afyon tarımı ve onunla bağlantılı diğer aktiviteler, üretimin yapıldığı bölgelerde yasal ekonominin oluşturulmasına dönük çalışmaları engellemektedir (Widener vd., 2013: 591).

Afganistan'da yönetime gelen her rejim, başlangıçta uyuşturucu sektörünün üzerine gitmiş ancak birkaç yıl içerisinde ülke gerçeklerini görerek, bu politikadan vazgeçmiştir. 1994'te ortaya çıkan Taliban hareketi, 1995 ve 96'lı yıllarda getirdiği ağır cezalar içeren tedbirlerle haşhaş tarımını kısmen azaltmış ancak 99 ve 2000 yıllarında uyuşturucu üretimi Taliban öncesi seviyesinin üzerine çıkmıştır. 2001'de yapılan müdahale ve aynı yıl yaşanan kuraklık nedeniyle 1980 sonrasının en düşük seviyesine inen haşhaş tarımı sonraki yıldan itibaren artarak devam etmiştir. Ülkede afyon tarımında yıllar içinde yaşanan değişim Grafik-1'de görülmektedir.

Uyuşturucu ekonomisi diğer suç türlerini de tetikler. Ülkede 2007 yılında silâhlı çatışma ve terör eylemlerinde bir önceki yıla göre keskin bir artış yaşanmıştır. Aylık ortalama 425 olayın meydana geldiği ülkede 2007 yılında olay sayısı 566 ile rekor seviyeye çıkmıştır (IOM, 2008: 20). Aynı yıl ülkede o döneme kadar ki afyon üretim rekoru kırılmıştır. Afyon tarımının % 80'inin yapıldığı Helmand, Kandahar, Uruzgan, Day Kundi, Zabul, Farah ve Nimroz Eyaletleri aynı zamanda şiddetin en yoğun yaşandığı bölgelerdir (Ghufran, 2008: 159).

3.10. Hukukun İşlevsizliği

Anayasada bağımsız olduğu açıkça yer alan yargı erki, yasama ve yürütme erklerinin vesayeti altındadır. Yüksek yargıçlar ve mahkeme hâkimleri, anayasal ihlal olmasına rağmen kolaylıkla görevden uzaklaştırılmakta, şahsa özel karar vermeye zorlanmaktadır. Ülkede İktidarı ele geçiren siyasî çevrelerin tamamı hukuk sistemini kendi siyasî hedeflerine ulaşmak için bir araç olarak istismar etmektedirler (Wardak, 2004: 319).

Ülkede güvenlik ve adalet hizmeti sunan kurumlar bina, teçhizat ve yetişmiş insan gücü olanaklarından yoksundur. Sovyet savaşı sonrasında bina ve tesislerin tahrip edilmesi, resmi kayıtların kaybolması, yüzlerce hâkim, savcı ve emniyet görevlisinin öldürülmesi, cezaevine atılması ve göçe zorlanmasıyla adalet mekanizması ağır darbe almıştır (Wardak, 2004: 319). Mahkemelerin personel sayısı nicel ve nitel olarak yetersizdir. Yasa ve yönetmelik gibi hukukî mevzuata ulaşım imkânı sunan bir elektronik veri tabanı mevcut değildir. Hâkimler ve savcılar ile akademisyenler ve hukuk fakültesi öğrencilerinin bile ulaşmakta güçlük çektiği yasal mevzuata, okuma yazma oranı da dikkate alındığında, sıradan bir vatandaşın başvurması, hak ve sorumluluklarını öğrenmesi mümkün görünmemektedir. Yargıçların bölgelere göre dağılımını gösteren Grafik-2'de Kabil ve çevresindeki dar bir alanda yargıç sayısı nüfusa oranla yeterli seviyede olduğu, diğer bölgelerde ihtiyaca cevap verecek bir adalet mekanizmasının olmadığı görülmektedir. Mevcut adalet mekanizmasına nicel yetersizlik yanında rüşvet ve yolsuzlukların sebep olduğu nitel yetersizlik eklendiğinde toplumun alternatif adalet mekanizma arayışına girdiği görülür. Coğrafi yapı ve ulaşım olanakları açısından ele alındığında da bireylerin ulaşım güclüğü nedeniyle resmi hukuk sisteminden ziyade geleneksel hukuk mekanizmasını tercih ettiği görülmektedir.

Hakkaniyet kavramına önem veren toplum, resmi yargı makamlarının hakkaniyete uygun kararlarına inanmadığı için gayri resmi yollara yönelmektedir (Nauta: 14.12.2014). Ülkede birden fazla formel ve enformel hukuk sistemi birlikte işlemektedir (Kouvo: 14.12.2014). Toplumun müracaat

ettiği enformel hukuk kurumları ise geleneksel şura ve jirga² ile Taliban gibi gruplardır. Etkin ve güvenilir olmasının yanında kararları verilen rüşvete bağlı olmaması Taliban'ın tercih edilmesinin sebebidir (Ledwidge, 2009: 6). Küçük çaplı uyuşmazlıklar yerel gelenekler ve şeriatı esas alan yerel jirgalar tarafından karara bağlanmaktadır. %80'inin yaşadığı güney ve doğu Bölgelerinde, özellikle taşrada, geleneksel hukuk sistemi hüküm sürmektedir. Bunun nedeni, Jirga'nın verdiği kararlara saygının, yaşlılara ve topluma saygıyı ifade etmesi ve sosyal statü kazandırmasıdır.

Ancak son dönemde jirga kararları, savaş ağalarının etkisi nedeniyle sorgulanmaya başlamıştır (Wardak, 2004: 326- 328). Geleneksel jirgalar enformel olarak faaliyetlerini yürütmeye devam etmekte fakat göreceli olarak daha basit anlaşmazlıkları karara bağlamaktadırlar. İhtilâf konusu hususun daha ciddî olması durumunda hem vatandaşlar resmi hukuku harekete geçirmekte hem de devlet kurumları olayı resmi hukuk alanına taşımaktadırlar. Bu gayri resmi yapı her ne kadar uluslararası standartlara uygun değilse de ülkede siyasi düzen bozulduğunda toplumsal düzeni sağlayarak karmaşaları önlemiştir. Grafik-5'te Afgan toplumunun formel ve enformel hukuk mercileri hakkındaki görüşleri verilmiştir. Güvenilirlik, adaleti sağlama, ulaşılabilirlik, etkili ve zamanında karar verme gibi kıstasların tamamında enformel hukuk mercilerinin formel hukuk mercilerinin önüne geçtiği görülmektedir.

4. SONUÇ

Afganistan, 1747'de Durrani tarafından kurulan Afgan İmparatorluğundan günümüze kadar geçen tarihte kısa süreli periyotlar dışında istikrar yakalayamamış bir ülkedir. Ülkede istikrarın sağlanamamasının birçok fiziki ve beşeri nedeni vardır. Ülkede modernleşme ve uluslaşma girişimleri İngiliz ve Rus müdahaleleriyle başarısız olmuştur. Özellikle 1989 Sovyet işgali ve sonrasında başlayan iç savaş etnik gruplar arasında onulmaz düşmanlıklar yaratmıştır.

Ülke coğrafyası etnik grupları birbirinden yalıtmıştır ve karşılıklı ticari ve sosyo-kültürel ilişkilerin gelişmesi mümkün olmamıştır. Arazi nedeniyle dışarıdan bir gücün veya ülke içinden bir grubun ülke genelinde hâkimiyeti ele geçirmesi şu aşamada mümkün görünmemektedir. Etnik gruplar arasında geçmişten kaynaklı derin itilaflar vardır. Arazi yapısı merkezi hükümetin kontrol sağlamasını önlemektedir ve kontrol dışında kalan bölgeler yasadışı grupların eylem alanı olmaktadır. Ulaşım ağları ülkenin belirli bölgelerinde yeterli düzeydedir. Bu durum kamu hizmetlerinin ülkenin her noktasına ulaşmasını engellemektedir.

Ülke sanayisi uluslar arası seviyenin çok altında olup tarım toplumu özellikleri göstermektedir. Yer altı kaynakları ve su bakımından zengin olmasına rağmen bu kaynakları yönetebilecek altyapıya sahip değildir. Tarım ekonomisi özelliği taşımasına rağmen tarım arazileri susuzluk ve Sovyet döneminde döşenen mayınlar nedeniyle etkin kullanılamamaktadır. Sulama kanalları savaş döneminde tahrip olmuştur.

Yıllardır süregelen çatışmalar nedeniyle yabancı yatırımcılar ülkeye yatırım yapma taraftarı değildir. Yerel sermaye çevreleri ise yatırım yapmaktan ziyade illegal sektörlerde sermayelerini büyütme tercih etmektedirler. Yatırımların olmadığı ülkede modernleşmenin gereği olan kentleşme gerçekleşmemekte, din dışında siyasi ideolojiler görülmemektedir. Ülke ekonomik olarak dış yardımlara muhtaçtır. Gelen dış yardımlar yatırım yerine seçkinlerin şahsi servetine ilave olmaktadır. Zaten kıt olan kaynakların toplum kesimleri arasında eşit dağıtılmamasından kaynaklı sorunlar halen sürmektedir. Sovyetlerle olan savaştan yıkımla çıkan ülke çiftçisi, iç savaş ortamında hayatta kalmak için bir gruba dahil olmaya ve uyuşturucu tarımına girmeye mecbur kalmıştır. Gerek Sovyetlere karşı verilen mücadelenin ve gerekse iç savaşta grupların karşılıklı mücadelesinin finansmanı afyon üretiminden sağlanmıştır. 1989'a kadar kayda değer bir afyon üretimi göze çarpmazken bu yıldan sonra hızla artmıştır.

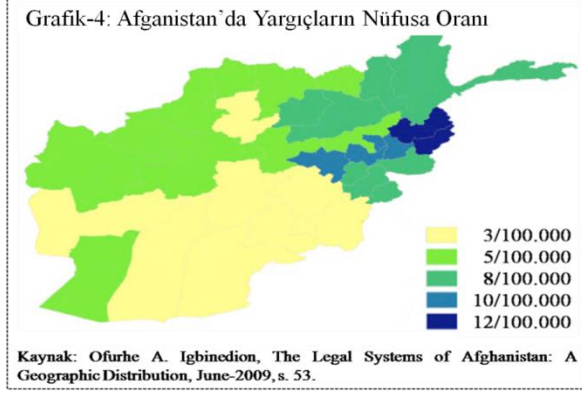
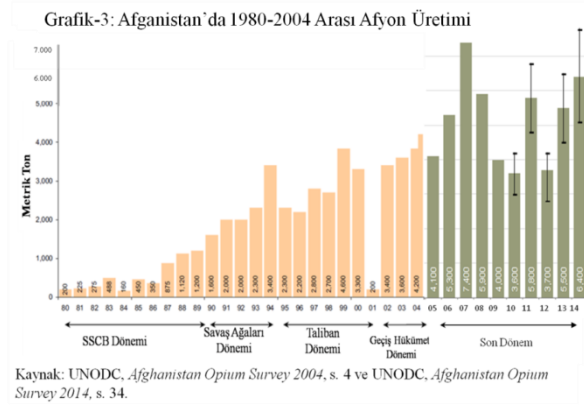
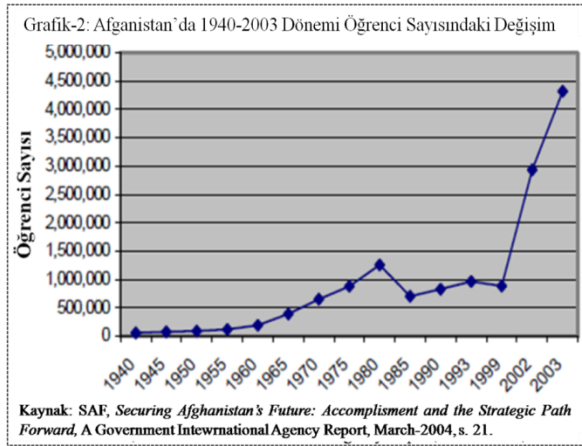
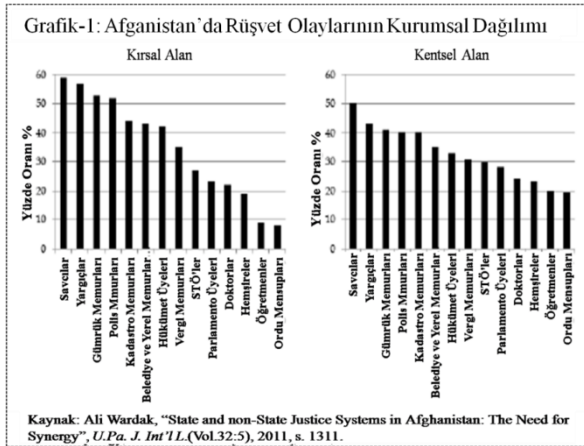
Ülkenin gelişmesi için lokomotif görevi yapacak kalifiye insan sermayesi ülkeyi terk etmiştir. Eğitim altyapısı zayıftır ve kırsalda eğitim dini grupların kontrolü altında geleneksel biçimde ifa edilmektedir. Kamu idarelerinin amir ve çalışanları nitelikleri doğrultusunda değil etnik aidiyetleri ve

² Jirga, Afgan toplumunda Peştun kabileleri tarafından kabile içi uyuşmazlıklarda kabile büyükleri, kabileler arasında ise kabilelerin ileri gelenlerinin toplanmasıyla oluşan ve anlaşmazlığı çözüme kavuşturan mekanizmadır.

rüşvet yoluyla göreve gelmektedirler. Özellikle yargı, emniyet, ulusal meclis gibi kurumlarda yolsuzluk oranı oldukça yüksektir. İnsanlar resmi adalet mekanizması yerine daha güvenilir buldukları gayri resmi hukuk mercilerinde anlaşmazlıkların çözülmesini tercih etmektedirler.

ABD önderliğindeki Batı'nın ülkede gerçekleştirmeye çalıştığı iyileştirmelerde bir miktar yol alınmış olsa da ülke henüz kendi öz kaynaklarıyla ayakta durabilecek güce sahip değildir. Sermayesinin kaynağı uyuşturucu olan ve ülke siyasetinde de etkili olan ekonomik elitlerin merkezi ve yerel yönetimlerdeki mevcudiyetleri devam ettiği, yeniden yapılanma sürecinde bu kişilerin nüfuzundan yararlanma politikası devam ettiği sürece ülkenin istikrara kavuşmasının mümkün olmadığı değerlendirilmektedir.

GRAFİK DİZİNİ

Grafik-5: Afgan Toplumunun Formal ve Enformel Hukuk Mekanizması Hakkındaki Kanaati

Kesinlikle Katılıyorum	Devlet Mahkemeleri	Jirgalar ve Şuralar
Biraz Katılıyorum	%	%
Ulaşılabilirler	73	86
Adil ve güvenilirler	53	73
Toplumumuzun yerel norm ve değerlerini dikkate alıyorlar	51	70
Adalet hizmeti sunmada etkinler	54	69
Uyuşmazlıkları makul sürede ve gecikmeden çözümlüyorlar	42	66

Kaynak: Ali Wardak, "State and non-State Justice Systems in Afghanistan: The Need for Synergy", *U.Pa. J. Int'LL*, (Vol.32:5), 2011, s. 1311.

KAYNAKLAR

- AFGHANISTAN MORTALITY SURVEY 2010, (Erişim: 16.06.2015)
<http://dhsprogram.com/pubs/pdf/FR248/FR248.pdf>.
- AKKURT, M., (2005), *Afganistan'ın Yapılandırılmasında Siyasî ve Ekonomik Stratejiler*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- ALESINA, A., vd., (1996), "Political Instability and Economic Growth", *Journal of Economic Growth*, 1(2), ss. 189–211.
- AMNESTY INTERNATIONAL, (1995), *Afganistan; International Responsibility for Human Rights Disaster*, Amnesty International Publications.
- ANDS, Afghanistan National Development Strategy (2008 – 2013), A Strategy for Security, Governance, Economic Growth & Poverty Reduction.
- ARICAN, E., (2002), *Gelişmekte Olan Ülkelerde İstikrar Politikaları: Türkiye*, İstanbul, Derin Yayınları.
- BARBER, M., (2009), "Afghanistan: Ending the Thirty-Year War", *The World Today*, Vol. 65, No. 4, ss. 9-12.
- BRZEZINSKI, Z., (2014), *Büyük Satranç Tahtası; Amerika'nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*, İstanbul, İnkılap Kitabevi.
- CECCARELLI, A., (2007), "Clans, Politics and Organized Crime in Central Asia", *Trends in Organized Crime* 10:19–36.
- CEYHUN, E., (1979), *Ekonomik Kalkınmada Siyasî İstikrar*, İstanbul, Yeni Asya Yayınları.
- CHOUVY, P.A., ve LANIEL, L.R., (2007) "Agricultural Drug Economies: Cause or Alternative to Intra-State Conflicts?", *Crime Law Social Change* 48, ss. 133-150.
- COLLINS, J.J., (2011), *Understanding War in Afghanistan*, National Defense University Press, Washington, D.C.
- CORRUPTION,(Erişim:29.10.2014),
<http://www.globalsecurity.org/military/world/afghanistan/corruption.htm>,
- COYNE, C.J., ve PELLILLO, A., (2012), "The art of seeing like a state: State building in Afghanistan, the DR Congo, and beyond", *Rev Austrian Econ*, ss. 35–52.
- ÇELEBİ, K.A., (1993), *Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları*, Manisa,.
- DIS, (2012), "Afghanistan; Country of Origin Information for Use in the Asylum Determination Process", *Report From Danish Immigration Service's Fact Finding Mission to Kabul*, Afghanistan, 25 February to 4 March 2012.
- EKER, A., vd., (1994), *Maliye Politikası*, Ankara, Takav Matbaacılık.
- FOREMAN, V.K., (2007), "Economic Freedom and Foreign Direct Investment in Developing Countries", *The Journal of Developing Areas*, Vol. 41, No. 1, ss. 143-154.
- FUKUYAMA, F., (1999), *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, İstanbul, Gün Yayıncılık.
- GEN.KUR.BŞK., (2006), *Afganistan El Kitabı*, Ankara GHUFRAN, N., (2008), "Afghanistan in 2007: A Bleeding Wound", *Asian Survey*, Vol. 48, No. 1, ss. 154-163.
- GIBBS, D., (1986), "The Peasant as Counter –Revolutionary: The Rural Origins of the Afghan Insurgency", *Studies in Comparative International Development*, ss. 36-59.

- HUNTINGTON, S.P., (2013), *Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, İstanbul, Okuyan Us Yayın Dağıtım.
- HURWITZ, L., (1973), "Contemporary Approaches to Political Stability", *Comparative Politics*, Vol. 5, No. 3, Special Issue on Revolution and Social Change.
- HÜSEYİN, S.S., vd., (1982), *Sovyet İşgali Altındaki Afganistan*, İstanbul, Bürde Yayınları.
- IGBINEDION, O. A., (2009), *The Legal Systems of Afghanistan: A Geographic Distribution*.
- INGLEHART, R., ve WELZEL, C., (2009) "How Development Leads to Democracy: What We Know About Modernization", *Foreign Affairs*, Vol. 88, No. 2, ss. 33-48.
- IOM, (2008), *Trafficking in Persons in Afghanistan-Field Survey Report*, International Organization for Migration (IOM).
- JONES, S.T., (2008), "The Rise of Afghanistan's Insurgency: State Failure and Jihad", *International Security*, Vol. 32, No. 4, ss. 7-40.
- KARACASULU, N., (2011), *Bölgesel Güvenlik Analizi Afganistan*, İstanbul, Beta Yayınları.
- KINZER, S., (2004), *İpek Yolu'nda Kara Altın, 11 Eylül'den Afganistan'a ABD İmparatorluğu*, Ankara, Ütopya Yayınevi.
- KOUVO, S., "Hukukun eksikliği bir güvenlik sorunu oluşturuyor", (Erişim: 14.12.2014)<http://www.nato.int/docu/review/2009/Afganistan-law-order-elections/Rule-of-law/TR/index.htm>, *NATO Dergisi*,
- LEDWIDGE, F., (2009), *Justice and Counter Insurgency in Afghanistan: A Missing Link*, 154 Royal United Services Inst.
- MCCOY, A.W., (2000) "Coercion and Its Unintended Consequences: A Study of Heroin Trafficking in Southeast and South West Asia", *Crime, Law & Social Change* -33, ss. 191-224.
- MDG, (2010), *Afganistan Millennium Development Goals Report 2010*.
- MUTANOĞLU, M., (2006), *Moğol İstilasından Amerikan İşgaline Afganistan*, İstanbul, İlke Yayıncılık.
- NAUTA, D., "Afganistan'da Adli Reform Süreci", (Erişim: 14.12.2014), <http://www.nato.int/docu/review/2009/Afganistan-law-order-elections/Judicial-Reform-Process/TR/index.htm>,
- OĞUZ, E., (2001), *Hedef Ülke Afganistan*, İstanbul, Doğan Kitapçılık.
- PHYTHIAN, M., (2000), "The Illicit Arms Trade: Cold War and Post-Cold War", *Crime, Law & Social Change*, 33: 1-52,.
- POSNER, R.A., (1997). "Equality, Wealth, and Political Stability", *Journal of Law, Economics, & Organization*, Vol. 13, No. 2.
- POWELL, G.B., (1990), *Çağdaş Demokrasiler Katılma, İstikrar ve Şiddet*, Ankara, T.D.V. ve Siyasî İlimler Derneği Ortak Yayını.
- QURESHI, A.S., (2002) "Water Resources Management in Afghanistan: The Issues and Options", *Working Paper- 49, Pakistan Country Series*, No. 14.
- RAŞİD, A., (2007), *Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*, Agora Kitaplığı.
- RUBIN, A.J., ve OPPEL, R.A., (July12, 2010), "U.S and Afghanistan Debate More Village Forces", *New York Times*.
- RUBIN, B.R., (1989), "The Fragmentation of Afghanistan", *Foreign Affairs*, Vol. 68, No. 5), ss. 150-168.

- SAF, (2004), *Economic Framework and Prospects, Securing Afghanistan's Future: Accomplishments and the Strategic Path Forward*, a Government/International Agency Report, March 17, 2004.
- SAVRAN, S., (2001), *Avrasya Savaşları; Körfez'den Afganistan'a Yeni Dünya Düzeni'nin Kuruluşu*, İstanbul, Belge Yayınları.
- SEXTON, R., (2012), "Natural Resources and Conflict in Afghanistan; Seven Case Studies, Major Trends and Implications for the Transition", *Afghanistan Watch*.
- SHAHRANI, M. N., (1997), "State Building and Social Fragmentation in Afghanistan; A Historical Perspective", *The State Religion and Ethnic Politics; Afghanistan, Iran and Pakistan*, Syracuse University Press, ss. 23-74. (Eds. Ali Banuazizi, Myron Weiner)
- SHEPHERD, B., "Political Stability: Crucial for Growth?" (Erişim: 31.03.2014)
<http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SU004/shepherd.pdf>.
- SHRODER, J.F., (1981), "Physical Resources and The Development of Afghanistan", *Studies in Comparative International Development*, ss. 36-63.
- _____, (2007), "Afghanistan's Development and Functionality: Renewing a Collapsed State", *GeoJournal*, 70, ss. 91-107.
- SIDKY, H., (2007), "War, Changing Patterns of Warfare, State Collapse, and Transnational Violence in Afghanistan: 1978-2001", *Modern Asian Studies*, Vol. 41, No. 4, ss. 849-888.
- SIMONSEN, S. S., (2004), "Ethnicising Afghanistan?: Inclusion and Exclusion in Post-Bonn Institution Building", *Third World Quarterly*, Vol. 25, No. 4, ss. 707-729.
- SOYYER, Y., (2002), "Bir İdeolojinin İzdüşümü Taliban", Isparta, Fakülte Kitabevi.
- TDK, (Erişim: 05.10.2014),
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.543048eb67adf4.37127955,
- THIER, A. ve CHOPRA J., (2002), "Political and Institutional Reconstruction in Afghanistan", *Third World Quarterly*, Vol. 23, No. 5, Reconstructing War-Torn Societies:Afghanistan, ss. 893-907.
- THOUMI, F.E., (2007), *The Rise of Two Drug Tigers: The Development of the Illegal Drugs Industry and Drug Policy Failure in Afghanistan and Colombia*.
- _____, (2009), "Necessary, Sufficient and Contributory Factors Generating Illegal Economic Activity, and Specifically Drug-related Activity, in Colombia", *Iberoamericana, Nueva época*, Año 9, No. 35, ss. 105-126.
- UNODC, (February 2010), *Crime and Instability: Case Studies of Transnational Threats*,.
- _____, (2004), *Afghanistan Opium Survey*.
- _____, (2014), *Afghanistan Opium Survey*.
- USLUBAŞ, F., (2010), *Büyük Oyundan Büyük Kaosa*, Ankara, Karınca Yayınları.
- VA'ZQUEZ DEL PINO, T.R., (2011), "Afghanistan: The 'Failed State' as Status Quo?", *European View*, 10, ss. 187-194.
- WAEVER, O., ve BUZAN, B., (2009), "Macrosecuritisation and Security Constellations: Reconsidering Scale in Securitisation Theory", *Review of International Studies*, Cilt 35, s. 253- 276.
- WARDAK, A., (2004), "Building a Post-War Justice System in Afghanistan", *Crime, Law & Social Change*, 41, ss. 319-34.
- _____, (2011), "State and non-State Justice Systems in Afghanistan: The Need for Synergy", *U. Pa. J. Int'l L*, Vol. 32:5.

- WEINBAUM, M.G., (1980), “Food and Political Stability in the Middle East”, *Studies in Comparative International Development*.
- WIDENER, M.J., vd., (2013), “Modeling Policy and Agricultural Decisions in Afghanistan”, *Geo-Journal*, 78, ss. 591–599.
- WORLD BANK GROUP, (2005), “Benchmarking FDI Opportunities, Investment Horizons: Afghanistan”, *A Study of Foreign Direct Investment Costs and Conditions in Four Industries*.